

SUMMARY

RADOMIR D. LUKIĆ
WORKING CLASS AS THE SUBJECT OF CONSCIOUSNESS
OF ITS OWN DEVELOPMENT AND RESTRICTION OF SOCIETY

In the article the author considers the concept of the determination of the class structure in our society as it is now, namely, as the Yugoslav society can be in near future. Determination of the class structure of the society has been defined on a theoretical basis. The author points out that the determination of the class structure is not a static process, but a dynamic one, which is influenced by the changes in the society. The author also points out that the determination of the class structure is not a simple process, but a complex one, which is influenced by many factors.

HUMANIZACIJA DRUŠTVENIH ODNOSA U SOCIJALIZMU*

The author holds a firm belief that - in the process of opening historical possibilities in the development of the class structure of society - with revolutionary changes in the working class (especially expressed in the form of workers' self-organization, participation, etc.) it is in the same time and also the general

I

Prethodno pitanje svakog raspravljanja o humanizaciji društvenih odnosa u socijalizmu nesumnjivo je sam pojam humanizma i odnosa socijalizma i humanizma. Razumljivo je što se u ovako uskom okviru jednog rada ne misli ulaziti u ovo pitanje iole podrobnije. Ipak se mora pomenuti nešto što je najvažnije i od čega će zavisiti dalje izlaganje.

Izgleda bolje početi odnosom socijalizma i humanizma. Da li je socijalizam zaista cilj humanizma? Sve zavisi, naravno, od toga kakvo se značenje daje izrazima socijalizam i humanizam. Jer, ima mnogo raznih shvatanja socijalizma i humanizma. Ipak se svakako može tvrditi da je onaj socijalizam koji je nadahnut Marksom i koji se danas više-manje zvanično ostvaruje u nizu zemalja tesno vezan s humanizmom, da je njegov cilj da ostvari jedno humano ili, bar, humanije društvo. Kad je Marks, idući za celom jednom humanističkom evropskom tradicijom, govorio o otuđenju čoveka i o potrebi ukidanja tog otuđenja i povratka čoveka samom sebi uz pomoć društva, odnosno društvene revolucije, svakako je mislio na socijalizam kao korak u ostvarenju humanizma.

Prema tome, nema sumnje da je Marksov socijalizam jedan humanistički socijalizam. Ali se sad javlja pitanje šta je humanizam i da li je socijalizam koji se danas, evo, već pedeset godina izgrađuje u nizu zemalja zaista humanistički. Tokom te pedesetgodišnje istorije shvatanja o humanizmu u ovim zemljama znatno su se menjala, a i danas postoje veoma različita shvatanja. Uproščavajući, može se reći da se ova shvatanja razlikuju u dva osnovna pitanja ljudskog života i socijalizma, u pitanju hleba (materijalnog blagostanja) i slobode (političkog uređenja društva).

Najpre, materijalno blagostanje. Postoje u osnovi dva krajnja shvatanja njegovog značaja za humanizam, pa i socijalizam. Po jednom shvatanju, materijalno blagostanje je osnovni elemenat svakog humanizma, pa i socijalizma, te njegovom ostvarenju treba potčiniti sve ostalo. Po drugom shvatanju ono uopšte nije bitno za humanizam i socijalizam.

* Dopunjen referat sa simpozijuma o društvenoj strukturi socijalističkog društva i humanizmu, održanog u Herceg-Novom 25-28-IX-1967.

Znatno uprošćeno, prvo shvatanje polazi od toga da se humanizam sastoji u razvijanju svih čovekovih moći i u njihovoj upotrebi. Svi ljudi treba da razviju sve svoje ljudske moći i da njima potpuno vladaju, jer su inače otuđeni u samima sebi, u svom čoveštvu, ljudskosti. Da bi se postigao taj cilj, potrebno je materijalno blagostanje, toliko materijalnih dobara da ova, na kraju, prestanu da budu uopšte dobra, da izgube svaku vrednost. Nedostatak materijalnih dobara deluje danas antihumano ne samo na taj način što onemogućava razvoj ljudskih moći nego i tako što nagoni ljude da u poteri za materijalnim dobrima postupaju na nehuman način protiv drugih ljudi. Stoga je potrebno najpre obezbediti materijalno blagostanje, što znači investirati velika sredstva u razvoj proizvodnje, tj. u budućnost, lišavajući umnogome današnje pokolenje tih istih materijalnih dobara.

Metodi postizanja tog materijalnog obilja veoma se razlikuju u današnjem socijalizmu — oni idu od punog etatizma i planiranja iz centra, s pokušajem ukidanja robno-tržišno-novčanih odnosa, do relativno vrlo slobodnog i stihijskog razvijanja robno-novčano-tržišne privrede, uz ukidanje privatne svojine.

Po drugom shvatanju, pak, materijalno blagostanje nije neophodan uslov za razvijanje čoveka i njegovih čisto ljudskih osobina. Te osobine čovek može da razvije i relativno nezavisno od materijalnog blagostanja, pa čak u izvesnim uslovima ovo može samo da sputava njihov razvoj. Stoga pitanje ostvarenja materijalnog blagostanja uopšte ne treba rešavati čim je ljudima obezbeđen najnužniji materijalni opstanak — treba, naprotiv, odmah i u prvom redu rešavati glavno i jedino pitanje humanizma, tj. razvoj ljudskih osobina, stvaranje pravog čoveka.

Na pitanje, pak, šta je pravi čovek, gledišta se opet razilaze. Po jednome, pravi čovek je ono što se može nazvati društvena životinja, po drugima je to slobodno, stvaralačko biće. Ovim se odmah dodiruje drugo osnovno pitanje — pitanje slobode.

Jasna su dva krajnja gledišta na pitanje slobode čoveka. Po jednom, kolektivističkom, koje se izvrgava u stvari u etatističko, savršeni, pravi, humanizovani čovek je onaj koji je svestan svoje društvene prirode i svog pripadanja društvu kao organskoj zajednici, te koji se, prema tome, potčinjava društvu, shvatajući da je njegov pravi interes samo društveni interes i njegova sreća jedino rad za drugog, za društvo. Ljudska sloboda nije ništa drugo do svesno pokoravanje društvenoj nužnosti — društvo je sve, jedinka je ništa. O ličnoj slobodi jedinke i o njenom traženju sreće van društvene sreće ne može biti ni reči.

Po drugom shvatanju, čovek je sam, kao jedinka, slobodno biće, jer je stvaralačko biće. Društvo ne može da ga ograničava u ime svoje sreće i interesa: ono je samo sredstvo za ostvarenje njegove lične sreće. Pojedinaac se ne pokorava društvu da bi ostvario društvenu već svoju sreću, i sreća je njegova sopstvena, a ne društvena. On sebe kao čoveka ne ostvaruje posredovanjem društva, nego se neposredno ostvaruje, služeći se društvom. Društvo nema prava da gospodari pojedincem; naprotiv, on treba da gospodari društvom. Sve društvene ustanove i odnosi, pa i dru-

štvo kao celina, ne stoje nad njim niti izvan njega, pa da im se on mora potčiniti, naprotiv, on ih mora u svakom trenutku potčiniti sebi. Sloboda pojedinca teži apsolutnosti.

Zanimljivo je da se stavovi u pogledu ova dva glavna pitanja, materijalnog blagostanja i slobode, ne povezuju samo jednomerno. Naime, neki put se prihvatanje materijalnog blagostanja vezuje sa stavom o nadmoći društva nad pojedincem, kao u slučaju staljinizma, a drugi put — sa prihvatanjem slobode pojedinca, kao u slučaju Jugoslavije. S druge strane, prezir materijalnog blagostanja kao buržoaskog ideala vezuje se jednom za apsolutnu potčinjenost pojedinca društvu, kao u sadašnjoj Kini, a drugi put se povezuje s potpunom slobodom pojedinca, kao u slučaju tzv. »apstraktnog humanizma« antropološko-humanistički orijentisanih socijalističkih intelektualaca na Zapadu.

Sociološki je veoma važno istražiti društvenu osnovu ovakvih shvatanja. Ali za to ovde nema mesta. Između ostalog, može se sugerirati da se, kao o jednom mogućem činiocu, razmišlja o razlikama između onoga što se uobičajeno naziva Istok i Zapad. Nema li istočna tradicija vekovan kult potčinjavanja čoveka društvu i istovremenog neinteresovanja za materijalno blagostanje, kult izazvan, naravno, određenim društvenim uzrocima? Ne traži li se tamo Celina u koju se pojedinac utapa kao u blaženstvo i ne smatra li se neaktivnost kao vrhunski ideal? Ne postoji li tamo duh pokornosti društvenim vrhovima, koji su harizmatično mistični? Nema sumnje da se ovakva tradicija na jedan ili drugi način vezuje za socijalizam i njegovo shvatanje humanizma.

S druge strane, nije li aktivizam filozofija Zapada, osobito kapitalizma? Nije li trka za materijalnim takođe njihova crta? Nije li demistifikacija i racionalizacija svih društvenih odnosa opet njihova crta, pa otud i demistifikacija vlasti i države i njihovo svodenje na ugovor između slobodnih pojedinaca? Prometej je simbol ovakvog čoveka, Prometej stvaralac i buntovnik.

II

Ako se hoće suditi o ova dva stava, može se i ovog puta reći da se krajnosti moraju odbaciti, da je istina u sredini, ukoliko se u oblasti ocena vrednosti uopšte može govoriti o istini. Drugim rečima, nemoguće je smatrati humanističkim sistem u kome uz materijalno siromaštvo ide apsolutan gubitak slobode pojedinca. On mora da zahteva istovremeno i materijalno blagostanje i slobodu pojedinca. Ali pri tome čovek mora biti razuman i skroman. On može smatrati da je bilo čija ocena vrednosti apsolutna i obavezna za sve. Drugim rečima, njegovo načelo slobode mora da obuhvati i slobodu drugog, da odbaci sopstvenu slobodu ako to hoće. Niko ne sme biti prinuđen na slobodu. A to je ono što čovek, osobito onaj pod uticajem Zapada, često ne shvata i, ponašajući se kao veliki inkvizitor Dostojevskog, hoće silom da usreći ljude. Namećući im slobodu, on im samim tim poriče slobodu, što je protivno polaznoj tački.

Usvajajući i materijalno blagostanje i slobodu kao nužne i bitne elemente humanizma, pa time i socijalizma, mora se pitati jesu li to apsolutne vrednosti. Odgovor je već dat. Istaknuto je, najpre, da se materi-

jalno blagostanje ne sme shvatiti kao osnovni cilj već pre kao sredstvo za ostvarenje osnovnog cilja — razvijenog čoveka. S druge strane, istaknuto je takođe da je svako podjednako slobodan, što znači da se nikom, upravo po načelu slobode, ne sme nametati sopstveno shvatanje slobode.

Mora se istaći da je postizanje materijalnog blagostanja često u socijalizmu shvatano kao samostalan cilj i da se u praksi često težilo njemu kao jedinom cilju. Socijalizam se izjednačavao s materijalnim blagostanjem. Pri tom se išlo čak dotle da se i postignuti stupanj slobode i humanizacije bitnih društvenih odnosa snižavao samo da bi se što pre ostvarilo materijalno blagostanje u uverenju da će se posle toga odjednom postići potpuna sloboda i humanizacija ljudskih odnosa.

Treba reći da je takav stav pogrešan. Prvo, jer se ne sme zaboraviti da je materijalno stanje samo uslov humanizacije i da ga treba ostvarivati samo ukoliko dalje razvija humanizaciju čoveka i društva. Nikako se ne sme smanjivati već dostignut stupanj slobode i humanizacije radi daljeg podizanja materijalnog blagostanja. Jer, ako se tako učini, onda se postiže suprotno od krajnjeg cilja — humanizma. Umesto da se čovek sve više očovečava, on se sve više postvaruje, onečovečava. On počinje da živi kao stvar među stvarima, a ne kao čovek među ljudima. On gubi ljudske osobine i moći i prestaje da se odnosi prema ljudima kao ljudima, odnoseći se prema njima kao stvarima. Umesto slobode, on se podvrgava društvenom apsolutizmu, koji obezbeđuje materijalno blagostanje. Najzad, on prestaje biti gospodar sopstvenih želja i potreba, koje potiču iz njegovog pravog prirodnog bića, jer počinje sticati veštačke potrebe, koje mu nameće društvo obuzeto manijom ostvarenja materijalnog blagostanja. Rad za materijalno blagostanje postaje mu život, umesto da mu to blagostanje služi da uživa život. Umesto da bude svrha, čovek postaje sredstvo u rukama društva za postizanje materijalnog blagostanja. Nezadovoljan bilo kako visokim stupnjem materijalnog blagostanja, iz prostog razloga što ovo kao takvo nije sposobno da zadovolji njegove prave ljudske potrebe, čovek stalno juri za novim stupnjem tog blagostanja, da bi njegovim postizanjem bio još nezadovoljniji, i tako se vrti u paklenom krugu nemilosrdne i iscrpljujuće trke, u kome su mu svi drugi ljudi protivnici i neprijatelji, jer mu smanjuju njegovo blagostanje ili mu sprečavaju da do njega dođe.

S druge strane, njegovu (veštački pojačanu) želju za materijalnim blagostanjem iskorišćavaju vodeći elementi društva u vidu države da mu oduzmu slobodu, goneći ga na još veći rad i robovanje. A ukoliko ga porast materijalnog blagostanja i oslobada neposrednog rada, on mu pruža praznu dokolicu, u kojoj on, kao postvareno i konfekcionirano biće, kao član krda ili »usamljene gomile«, ne zna šta da počne, jer je zatrovan vrtoglavim ritmom trke za blagostanjem, te ga takva dokolica još više dehumanizuje.

Stoga se mora sasvim jasno istaći da materijalno blagostanje mora biti postignuto uz očuvanje postignutog stupnja humanizma. Apsolutno je neprihvatljivo ostvarivati ga, makar i u socijalizmu, jednom vrstom nove prvobitne akumulacije, u kojoj će ovce opet jednom pojesti ljude. Treba uvek ostvarivati maksimalno moguć stupanj humanizma i slobode.

de, Materijalno blagostanje ne sme dovesti do ponižavanja ljudi, do njihovog svodenja na sredstvo za postizanje materijalnog blagostanja. Ako je cilj čovek i njegov razvoj, i ako se smatra da svi ljudi podjednako vrede, pa i ovi današnji, a ne samo budući, onda je lako uvideti da trka za ostvarenje materijalnog blagostanja po svaku cenu, pa i po cenu humanizma, nanosi veće štete čoveku nego što mu donosi koristi. Umesto da se sve više očovečava, čovek se sve više onečovečava, iako je materijalno sve bogatiji. Čemu onda to bogatstvo?

Što se tiče slobode, ona se mora shvatiti kao osnovna vrednost, te se ne može potčinjavati nikakvoj drugoj vrednosti, a najmanje materijalnom blagostanju. Sloboda se ne može meriti novcem ni prodavati i kupovati na parče. Ljudska sloboda se ne sme okivati čak ni zlatnim okovima.

Treba iskreno priznati da je u praksi socijalizma dosad sloboda suviše često smatrana kao neka vrsta buržoaske predrasude ili obmane koja je u načelu nespojiva s borbom za materijalno blagostanje, te su se zastupnici slobode čak smatrali kao neprijatelji socijalizma. Čudno obrtanje smisla socijalizma, koje je dovelo do čudovišnih pojava.

Ali isto tako treba osuditi i drugu krajnost — mišljenje po kome fiat libertas, pereat mundus! Treba jasno shvatiti da apsolutna sloboda ne vodi samo u anarhiju, što je zlo, ali ipak manje od vlasti jačih — i nehumanijih — što je još veće zlo. Prema tome, ne apsolutna sloboda nego sloboda u organizovanom demokratskom društvu jedina je moguća sloboda danas, pa i za socijalizam.

III

O pedesetgodišnjici Oktobra s pravom se postavlja pitanje šta je socijalizam postigao do danas u procesu ostvarenja svog ideala humanizma i koji su novi putevi kojima treba eventualno da krene. Samokritika socijalizma je nužan preduslov njegovog daljeg razvoja, a ona jasno ukazuje da se danas socijalizam nalazi na prekretnici.

U uspehe socijalizma u pogledu materijalnog blagostanja ne može se sumnjati. Istina, strogo metodološki govoreći, može se uvek tvrditi da bi u datim uslovima i kapitalizam postigao slične uspehe, jer nije moguće izvršiti nikakvo egzaktno merenje. Ipak, postoje posredni metodi merenja koji mogu ubediti da je verovatno da kapitalizam ne bi postigao takve uspehe.

Međutim, uspesi su još nepotpuni. Pre svega još uvek ima dosta materijalne bede. Zatim, još uvek ima nezaposlenosti, kao što ima i suviše velikih imovinskih razlika, i to neopravdanih. Itd., itd.

No, to se donekle može razumeti, s obzirom da su zemlje u kojima je socijalizam nastao nerazvijene i zato relativno još uvek siromašne. Daleko je važnije jedno drugo pitanje danas. A to je ovo: socijalizam je relativno uspešno razvijao materijalno blagostanje u jednom relativno nerazvijenom društvu. Danas su socijalističke zemlje postigle relativno visok stupanj razvijenosti, pa je pitanje može li se i dalje materijalno blagostanje postizati istim metodima kao dosad. Izgleda da se na to može

dati određen odgovor. Socijalizam, dakle, danas mora da rešava osnovno pitanje svog daljeg razvoja, pitanje metoda razvijanja blagostanja u socijalističkom relativno razvijenom društvu. Koji su to novi metodi? Koja je njihova opšta crta?

Vrlo uprošćeno govoreći, može se reći da novi metodi moraju dati veću slobodu ljudima, tj. moraju ograničiti privrednu vlast države, moraju ovu vlast više približiti pojedincima i njihovim udruženjima. Pitanje je mogu li se naći takvi metodi, a da se istovremeno izbegnu dve opasnosti, kapitalistička eksploatacija u jednom novom, »socijalističkom« obliku i kapitalistička anarhija. Na to pitanje je veoma teško odgovoriti. Može se samo reći da ne samo dosadašnja iskustva socijalizma u tom pravcu nego i neka pozitivna iskustva samog kapitalizma u pravcu ograničenja eksploatacije i savladivanja anarhije, uz očuvanje izvesne slobode privrednih subjekata, mogu da ohrabre i da podstaknu na istraživanje novih puteva. Pronalaženjem tih novih puteva obezbediće se kako materijalno blagostanje tako i humanizacija privrede, a time u znatnoj meri i društva, jer je sloboda, kako je rečeno, drugi bitan element humanizma i jedan od njegovih vrhovnih ciljeva. Ne samo zato što novi putevi neposredno vode povećanju ekonomske slobode, što je veoma važno, nego i zato što ekonomska sloboda više ili manje nužno vodi i povećanju slobode u svim ostalim oblastima društvenog života, što bez ekonomske slobode nema ni slobode uopšte.

Ne može se poreći da je socijalizam i u ostvarenju slobode dosad imao znatnih uspeha. Ipak su ta ostvarenja nesumnjivo manja od onih u oblasti materijalnog blagostanja. Razvijajući izvesne slobode, a pre svega slobodu od gladi, socijalizam je ostavljao na istom stupnju druge slobode, dok je neke od njih, opet, osobito osnovne slobode ljudske ličnosti i političke slobode, čak i smanjivao, ponekad i u drastičnoj meri. To je međutim, ono što, kako je istaknuto, s gledišta humanizma, nikako nije smelo biti učinjeno.

Ovim se dodiruju velika aktuelna pitanja socijalizma i slobode, kao što su pitanja jednostranačkog sistema i monopola političke vlasti, birokratije, elite, etatizma, centralizma, tehnokratije itd., itd. Sva su ta pitanja naširoko raspravljana, te ulaziti u njih ma i u najmanju meri u ova-ko kratkom izlaganju svakako nema nikakvog kmisla. Treba samo istaći da bez rešenja tih pitanja nema ostvarenja dovoljne mere slobode koja je apsolutno nužna za socijalizam. Bilo da su sva ograničenja slobode koja su se pojavila u socijalizmu zaista izazvana težnjom za što bržim povećanjem materijalnog blagostanja, bilo da se u ovom poslednjem tražilo samo opravdanje za to ograničenje (a delimično je svakako tačno i jedno i drugo), ostaje kao bitno da je u socijalizmu došlo do niza ograničenja slobode. Najveći nedostatak socijalizma do danas svakako je nedovoljan razvoj slobode čoveka.

Zato je veoma ozbiljno pitanje može li socijalizam danas istovremeno ostvariti i materijalno blagostanje i slobodu i naći zadovoljavajući odnos između njih. Pitanje je može li socijalizam ostvariti i bogato i humano društvo.

Na ovo pitanje je očito teško dati kakav iole detaljniji odgovor. Mišlimo da i nije bitno već danas dati takav odgovor. Bitno je postaviti tačno pitanje, bitno je tačno odrediti suštinu cilja socijalizma, jasno i očito istaći bitnu važnost humanizma i time i slobode za socijalizam. Od osnovne je važnosti uočiti uzajamnu povezanost materijalnog blagostanja i humanizma (odn. slobode) za socijalizam. Shvatiti da materijalno blagostanje nije cilj nego sredstvo, kao i da, obrnuto, humanizam i sloboda ne smeju da poriču materijalno blagostanje, nego ga pretpostavljaju, bar u određenoj minimalnoj meri. Jer, na kraju krajeva, šta da čovek učini sa slobodom, ma i u socijalizmu, ako je nezaposlen i nema ni najosnovnijih uslova opstanka? On tada nužno mora ići u novo ropstvo samo da bi obezbedio goli život. Zato je pravo pitanje naći potrebnu meru u odnosima između materijalnog blagostanja i slobode.

Ukoliko socijalizam ne bude jasno svestan ovog pitanja, on će nesumnjivo zalutati na stranputicu u jednom ili drugom pravcu, i najverovatnije u pravcu zanemarivanja slobode, usled uzdizanja bilo materijalnog blagostanja bilo totalitarističkog kolektivizma. Na Zapadu socijalizmu pretila opasnost prerastanja društva u jedno etatističko-birokratsko-tehnokratsko čudovište u kome će čovek biti zavrtnan mašine koja proizvodi materijalna dobra u kojima on neće umeti uživati ni u dokolici, jer je izgubio slobodu i druge bitne ljudske osobine, izgubio svoje ljudsko biće i ličnost. Na Istoku je opasnost od pretvaranja socijalizma u ogroman mravinjak klasičnog istočnjačkog birokratsko-despotskog tipa koji je opijen kolektivnošću i gde je čovek opet izgubljen, iako nije progutan materijalnim blagostanjem.

IV

Kakav se odgovor može dati na osnovno, suštinsko pitanje socijalizma danas? Kakav treba da bude odnos materijalnog blagostanja i slobode, može li socijalizam ostvariti humanizam?

Da bi se dao takav odgovor na iole ozbiljan način, potrebne su izvesne teorijske i naučne pretpostavke, koje dosad nisu ostvarene. Naime, socijalistička nauka, teorija, doktrina, ideologija nisu dosad detaljnije razmatrale ni dale rešenja na niz pitanja u vezi s ovim osnovnim pitanjem, a bez toga praksa luta i gubi perspektivu. Zbog nedostatka odgovarajuće teorijske svesti i napora, gubi se čak i sposobnost da se neka osnovna pitanja uopšte shvate i postave. Socijalizam, između ostalog, sebi pripisuje da je sistem koji izgrađuje novo društvo na svestan, planski, naučno i teorijski zasnovan način. Međutim, upravo zbog nerešavanja osnovnih teorijskih pitanja dalje izgradnje socijalizma danas izgleda da postoji opasnost da izgradnju socijalizma zahvati stihija, da se on prepusti automatskom delovanju »neumitnih« zakona, čiji se ishod ne može ni predvideti, a kamoli kontrolisati, s krajnjim rezultatom da čovek opet bude rob stvari.

Među brojnim naučno-teorijskim pitanjima koja treba rešiti izgleda da su najbitnija dva.

Prvo je pitanje odnosa ekonomije i svih ostalih elemenata društva, kao i čoveka. U prvoj fazi izgradnje socijalizma, koja je trajala sve donedavno, a ponegde još uvek traje, ekonomija je očigledno i drastično bila potčinjena politici, tj. čoveku. Smatralo se da volja čoveka, odnosno društva, izražena planom, može da vlada ekonomijom. Iako usvojen u plemenitom cilju, u cilju što bržeg stvaranja što većeg materijalnog blagostanja kako bi se obezbedio čovek, videli smo da je ovakav stav često vodio suprotnim rezultatima — porobljavanju čoveka. Potrebe ekonomije, tako shvaćene, stavljane su iznad potreba čoveka. U drugoj fazi, koja tek počinje da nadvladava, s pravom se traži da se dopusti »slobodnije delovanje ekonomskih zakona«. Ali, kako smo istakli, opet postoji opasnost da se ovo slobodno delovanje okrene protiv čoveka, potčinjavajući ga ponovo ekonomiji, iako na drugi način — kao pasivni dodatak ekonomskoj mašini koja se samostalno kreće i sebi ga potčinjava.

Nužno je zato naučno ispitati koliki je značaj i uticaj ekonomije na društvo i čoveka, posebno u socijalizmu, koliko čovek i društvo mogu vladati ekonomijom, a koliko joj se moraju potčiniti. Bez rešenja, naučnog rešenja ovog pitanja, nužno će se ostati na prakticizmu, koji ne predstavlja nikakvo rešenje i koji će uvek lutati bilo u jednom bilo u drugom pravcu. S druge strane, mora se tačno naučno proučiti koliko ekonomija može da posluži ostvarenju određenih ciljeva i da li je uopšte i koliko moguće da se određeni ciljevi ostvare. Praksa da tako kažemo »prisiljavanja« ekonomije da služi ljudskom cilju jasno je pokazala da se preterana »vlast« nad ekonomijom na kraju izvrće u njeno gospodarenje nad čovekom, ali i praksa slobodnog delovanja ekonomskih zakona počinje jasno da pokazuje da bi ona značila dobrovoljno potpuno potčinjavanje čoveka ekonomiji i abdikaciju na pokušaj racionalnog korišćenja njome.

Ne ulazeći u pitanje koliko je savremena ekonomska nauka koja se razvija u socijalističkim zemljama naučna, izgleda nam da je ona danas sklona da zaboravi osnovnu stvar u društvu, pa i u ekonomiji — čoveka. Ona ima suviše uprošćenu sliku o čoveku, smatrajući ga isključivo ekonomskim bićem, pa i ovo biće ona shvata vrlo uprošćeno, više kao mehanizam nego kao živo biće. Ovo uprošćavanje, pak, nije ništa bliže istini nego ono koje je dosad u njoj preovladavalo, svodeći čoveka na čisto političko biće. Uprošćavanjima, ma koje vrste bila, ne može se uspešno savladati stvarnost.

Danas izgleda da sve više preovlađuje gledište da se protiv delovanja ekonomskih zakona i njihove »nužnosti« ne može ništa učiniti, da se mora dopustiti i nezaposlenost, i oštra društvena diferencijacija, i čak niz novih oblika »socijalističke« eksploatacije, i bespoštedna konkurencija itd., itd. — niz svih onih zala koja su u ime socijalizma i humanizma bila s pravom osuđena i koja je, bar u izvesnoj meri, čak i kapitalizam uspeo da zauzda.

No, kad se reši ovo prvo, naučno pitanje, ostaje da se reši drugo, još važnije pitanje. Rešenjem naučnog pitanja biće određen krug slobodnog delovanja ljudi u ekonomiji i društvu, mogućnost upotrebe ekonomije kao sredstva za postizanje njihovih ciljeva. Ako se sloboda i humanizam postave kao cilj, biće jasno u kojoj meri je na datoj etapi moguće ostvariti taj cilj. I upravo tu i nastaje ovo drugo, važnije pitanje. To nije više

strogo naučno pitanje, pa ni pretežno naučno. To je pitanje teorije, dok može se učiniti da su ovakva pitanja »prevaziđena«, pa čak i utopijska, smatrajući da društvo i čovek ima automatski da proizidu iz samog spontanog razvoja. I zaista, ako se posmatra razvoj socijalističke teorije i doktrine, jasno će se zapaziti dva perioda. Jedan, koji ide uglavnom do Marksa, tzv. utopijski socijalizam, u kome se mnogo više raspravljalo o društvu i čoveku kakvi treba da budu nego o stvarnosti i o mogućnosti da se oni ostvare. Od Marksa na ovamo, u naučnom socijalizmu, sve više je jačala tendencija da se socijalistička teorija ograniči na otkrivanje više-manje automatskih i od ljudi nezavisnih zakona razvoja društva i čoveka, što je sobom nosilo pretpostavku da ne vredi ni pokušavati postavljati ciljeve razvoju. Ma koliko to bilo u protivrečnosti s istovremenom praksom prisiljavanja ekonomije da služi političkim ciljevima, ipak je tako bilo. Smatralo se da se ekonomiji mogu postavljati ciljevi, ali istovremeno i da ekonomija više-manje sve ostalo sama automatski određuje, pa da sve ostalo treba prepustiti spontanom razvoju, protiv koga se ne može ništa, ma i ne odgovarao željama. Izgleda da je danas jasno da se, s jedne strane, ekonomija ne može u onolikoj meri potčiniti volji ljudi kao što se dosad mislilo, ali i da se, s druge strane, u drugim oblastima ne mora toliko prepustiti prevlasti automatskog delovanja ekonomije, već da se može i tamo u izvesnoj meri ići svesnom ostvarenju ciljeva, služeći se, između ostalog i ekonomijom.

I zato treba prići izgradnji jednog skladnog i potpunog sistema ciljeva, vrednosti, koje socijalizam, težeći za humanizmom, treba i može da ostvari. U izvesnoj meri treba ponovo rešavati zadatak koji su postavili, ali nisu uspeli da reše utopisti. Treba primetiti takođe da je u izvesnoj meri i sam Marks rešavao taj zadatak, postavljajući relativno jasne ciljeve, koji danas, međutim, mnogima izgledaju utopijski i neka vrsta »greha mladosti«, osobito neki od onih koji su pomenuti u »Komunističkom manifestu«. Možda tu i postoji izvesna utopistička crta, ali se to ne može s pouzdanošću tvrditi dogod se naučno tačno ne ispita domet ljudske slobodne delatnosti na postavljanju i ostvarenju ciljeva.

Usled potpunog zanemarivanja potrebe postavljanja novih, socijalističkih i humanističkih ciljeva stihijskom razvoju socijalizma, usled nedostatka razvijene teorijske i doktrinarne svesti i usled nedostatka odgovarajuće teorije i doktrine, stanje je danas u socijalizmu takvo da se društveni razvoj u ovoj oblasti prepušta potpunoj stihiji. Smatra se, kako smo rekli, da je bitno što više razviti ekonomiju, proizvodnju materijalnih dobara, a da će sve ostalo doći samo po sebi i na najbolji mogući način. Celokupno nasleđe ranijih društava nekritički se prihvata, čak više ne samo kao neminovnost nego i kao nešto što ima svoju sopstvenu vrednost. Nova doktrina je izgrađena, iako nepotpuno, uglavnom za područje ekonomije i donekle politike. Ali celokupno područje međuljudskih, socijalnih odnosa, porodice, braka, ljubavi, nasleđa, svakodnevnog života, susjedstva, prijateljstva, organizacije, naselja, etike, kulture, zabave itd., itd. ostalo je više ili manje potpuno van oblasti ozbiljnog proučavanja i obrade i prepušteno stihijskom razvoju, koji često donosi drastično anti-

socijalističke i nehumane rezultate. Tip čoveka koji se želi ostao je potpuno nerazrađen, kao što su još nepotpunije razrađene mere kojima bi se mogao potpomoći razvoj takvog tipa. Sem apstraktnog sentimentalno-romantičnog nasleđa o »ispravnom« čoveku skoro da nema ničeg konkretnijeg u oblasti određivanja kakav treba da bude novi čovek, slobodan stvaralac istorije.

Neophodno je, dakle, izgraditi jednu novu socijalističku doktrinu društva i čoveka, koja bi bila doista humanistička, kritička prema dosadašnjem toku razvoja, ali istovremeno i naučno zasnovana, neutopistička u dobrom smislu reči, doktrinu koja bi postavljala ostvarljive ciljeve i znala sredstva kojima se oni mogu ostvariti. Bez takve doktrine socijalizam ide putem stihije i neće moći savladati opasnosti koje mu prete da zađe na stranputicu i da promaši svoj osnovni cilj — stvaranje slobodnog čoveka u slobodnom i bogatom društvu.

RESUME

LES PROBLÈMES DE L'HUMANISATION DES RAPPORTS SOCIAUX DANS LE SOCIALISME

Le socialisme de Marx est un socialisme humaniste. Mais les pays socialistes changeaient au cours de l'histoire leurs vues sur l'essence de l'humanisme — sur le bien-être matériel et la liberté. Sur le bien matériel il y a deux vues différentes: pour les uns le bien matériel est un élément essentiel de chaque humanisme, resp. socialisme, car l'humanisme consiste en développement de toutes les capacités humaines et celui-ci impossible sans les moyens matériels; pour les autres, ce qui est nécessaire, c'est seulement le minimum de bien-être matériel; un bien-être matériel trop grand peut même empêcher la réalisation de l'humanisme. La liberté es de même conçue de deux manières différentes. Selon les uns, la liberté consiste en soumission consciente de l'individu au bien-être social; selon les autres, la liberté de l'individu tends vers l'absolu et ne peut être limité par la société. Il n'y a pas une corrélation nécessaire qui lie ces points de vue défferents et ils se combinent entre eux de manières défferentes. Il paraît que la tradition orientale est plus favorable au mépris du bien-être matériel et a la soumission de l'individu à la société, tandis que la tradition occidentale vu dans le sens différent.

On doit considérer tous les deux éléments de l'humanisme comme indispensables, mais en même temps comme des moyens de réaliser l'essence même de l'humanisme — le développement de l'homme. C'est pourquoi le bien-être ne doit pas être conçu comme l'essence de l'humanisme, resp. comme un but indépendant, ce qui était le cas assez souvent. D'autre part, la liberté ne doit pas être imposée à personne — chacun a droit à sa conception de liberté. Concevoir le bien-être matériel comme un but indépendant cela mène à un matérialisme qui déhumanise l'homme et qui limite trop la liberté ce qui est contre le socialisme. D'autre part, il est aussi antisocialiste de prendre la liberté comme absolue. Le socialisme a jusau' à maintenant eu plus de succès dans la réalisation du bien-être matériel que de la liberté et maintenant les efforts sont en cours pour réaliser plus de liberté. Il faut trouver le moyen de réaliser en même temps les deux buts. Pour cela, il est nécessaire d'édifier une doctrine bien articulée du socialisme qui corespondrait mieux à ce double but.